

# ЗАГАЛЬНІ ПРАВИЛА КВАЛІФІКАЦІЇ НАСИЛЬНИЦЬКИХ ЗЛОЧИНІВ



**І. І. Давидович,**  
кандидат юридичних наук,  
доцент кафедри  
кримінального права та  
кримінології Київського  
національного університету  
імені Тараса Шевченка



**К. П. Задоя,**  
кандидат юридичних наук,  
доцент кафедри  
кримінального права та  
кримінології Київського  
національного університету  
імені Тараса Шевченка

Ретельний аналіз положень чинного кримінального закону дає змогу зробити висновок, що він містить значну кількість норм, в яких вживається поняття «насильство» чи похідні від нього або семантично пов'язані з ним термінологічні звороти. Мова йде як про статті Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК), які передбачають юридичні склади злочинів, ознакою яких є насильство, так і про окремі статті Загальної частини КК (ст.ст. 27, 40, 43). Водночас законодавчого визначення поняття кримінально караного насильства у чинному КК немає, а встановлення змісту насильства як ознаки окремих юридичних складів злочинів здійснюється Пленумом Верховного Суду України (далі – ВСУ) непослідовно. Отже, проблема кримінальної відповідальності за так звані «насильницькі» злочини лишається **актуальною** у кримінальному праві України.

Питання кваліфікації злочинів, які передбачають як ознаку об'єктивної сторони застосування фізичного або психічного насильства, неодноразово розглядалися в юридичній літературі. Варто згадати праці таких українських науковців, як, наприклад, В. О. Навроцький, М. І. Панов, М. І. Хавронюк. Велике значення для науки кримінального права мають і дослідження російських вчених, зокрема Л. Д. Гаухмана, В. І. Симонова, Р. А. Левертової, Р. Д. Шарапова. Узагальнюючи наукові погляди, та підходи, які склалися у правозастосовчій практиці, спробуємо встановити загальні правила кваліфікації насильницьких злочинів, тобто ті правила, які стосуються кваліфікації будь-якого злочину, пов'язаного із застосуванням фізичного або психічного насильства.

1. При встановленні причинового зв'язку між насильницькими діями і наслідками у вигляді шкоди здоров'ю потерпілого або його смерті, практика здебільшого орієнтується на так звану концепцію «необхідного спричинення». Квінтесенцією цієї теорії є те, що вона надає значення ознаки об'єктивної сторони складу злочину не будь-якому причиновому зв'язку між явищами, а лише такому, коли наслідок стає необхідним, об'єктивно закономірним, а не випадковим результатом діяння.

Водночас положення теорії необхідного спричинення не можна повністю поширювати на всі випадки вчинення злочинів проти особи, зокрема на згвалтування, що спричинило особливо тяжкі наслідки (наприклад, суб'єкт згвалтував потерпілу, а вона від сорому покінчила життя самогубством). Нагадаємо, що Пленум ВСУ у п. 26 постанови «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7 лютого 2003 р. № 2 рекомендує подібні ситуації (потерпіла при згвалтуванні чи замаху на цей злочин виплигнула з транспортного засобу під час руху і отримала смертельні ушкодження) кваліфікувати за ч. 4 ст. 152 чи ст. 15, ч. 4 ст. 152 КК. Цей орієнтир, очевидно, сформульований у дусі концепції *conditio sine qua non*.

Слід також звернути увагу й на те, що в постанові ВСУ від 19 грудня 2011 р. № 5-18кс11, винесеній у порядку глави 32-1 Кримінально-процесуального кодексу 1960 р. (далі – КПК), зазначено, що «для інкримінування особі спричинення (заподіяння) її діями певних наслідків необхідно наявність прямого, безпосереднього, а не опосередкованого, причинного зв'язку між її діями і певними наслідками». На жаль, ВСУ чітко не зазначив, чи стосується цей висновок, який відповідно до ч. 1 ст. 400-25 КПК є обов'язковим при застосуванні норм кримінального закону для всіх суб'єктів владних повноважень, лише випадків спричинення тяжких наслідків при вчиненні службового підроблення (а саме цей вид злочину фігурував у вищенаведеній постанові) чи взагалі будь-якого злочину, юридичний склад якого є матеріальним. У другому випадку постанова від 19 грудня 2011 р. № 5-18кс11, очевидно, має бути орієнтиром і при кваліфікації насильницьких злочинів.

Статтю присвячено загальним питанням кримінальної відповідальності за насильницькі злочини.

**Ключові слова:** кримінальна відповідальність, насильство, насильницькі злочини, правила кваліфікації

Таким чином, можемо констатувати, що при кваліфікації насильницьких злочинів правозастосовча практика, як правило, при встановленні причинного зв'язку між насильницькою дією та шкодою для здоров'я чи життя потерпілого орієнтується на концепцію «необхідного спричинення», хоча в ряді випадків визначальними можуть бути й інші концепції причинового зв'язку.

2. *Особа, яка застосувала до потерпілого будь-яке фізичне або психічне насильство, повинна нести відповідальність за всі його наслідки, принаймні в межах необережної форми вини.* На нашу думку, на таку особу покладається обов'язок передбачати всі можливі наслідки насильницьких дій, аж до найбільш «несподіваної» шкоди. Для ілюстрації вказаного згадаємо класичний випадок, коли ляпас і відповідно забій м'яких тканин голови спричинив крововилив у мозок та настання смерті. За висновком судово-медичної експертизи, визначальним моментом у розвитку крововиливу була патологія артеріальних судин основи головного мозку. Оскільки між ударом в ділянку голови та настанням смерті був встановлений причинний зв'язок, суб'єкт абсолютно обґрунтовано був притягнутий Ворошиловським районним судом м. Москви до відповідальності за вбивство через необережність. Заради повноти відзначимо, що суд другої інстанції вказав у своєму рішенні по цій справі, що Ш., не знаючи про наявність у К. паталогічних змін судин головного мозку, завдавши удару по обличчю, не тільки не передбачав можливості настання смерті потерпілого, але й не міг передбачати [1, 203]. Через це суд зробив висновок про відсутність причинного зв'язку між діями винного та настанням наслідку, проте у науці кримінального права обґрунтовано доводиться, що такий зв'язок має місце [2, 136]. На нашу думку, особа, яка є осудною і досягла віку кримінальної відповідальності, умисно застосовуючи протиправний фізичний або психічний вплив на організм іншої людини, *a priori* може і повинна передбачати всі можливі негативні наслідки для здоров'я та життя потерпілого. Отже, у наведеному вище прикладі наявний не тільки причинний зв'язок між ударом у ділянку голови та настанням смерті, а й вина – злочинна недбалість. Таким чином, ми вважаємо справедливим рішення суду першої інстанції.

3. *Необережна шкода життю чи здоров'ю потерпілого, спричинена насильницьким злочином, за загальним правилом підлягає додатковій кваліфікації за відповідною статтею Особливої частини КК (ст.ст. 119 або 128).*

Утім, друге зі сформульованих нами правил кваліфікації не означає, що необережна шкода для життя або здоров'я потерпілого повинна охоплюватись юридичним складом насильницького злочину. У теорії кримінального права більш-менш усталеною є теза про те, що насильницькі злочини можуть вчинятися з лише умисною формою вини, а отже, охоплювати їх юридичними складами необережну шкоду життю або здоров'ю некоректно. Відтак вона потребує додаткової кваліфікації за сукупністю з насильницьким злочином [3, 34; 4,

311]. При цьому необережний злочин може бути як більш небезпечним за насильницький (наприклад, умисно завданий суб'єктом удар спричинив смерть потерпілого з необережності), так і менш небезпечним за нього (наприклад, під час розбійного нападу потерпілому спричиняється необережне середньої тяжкості тілесне ушкодження). Однак за жодних умов насильницький злочин не може поглинати необережний і навпаки, оскільки умисна та необережна форма вини не можуть «поглинати» одна одну.

Необхідно, однак, звернути увагу на деякі винятки із наведеного вище правила. По-перше, специфічна конструкція кваліфікованого різновиду умисного тяжкого тілесного ушкодження (ч. 2 ст. 121 КК) охоплює наслідок у вигляді смерті особи. Психічне ставлення до цього наслідку може мати лише форму необережності, в іншому випадку передбачення в ч. 2 ст. 121 КК відповідної кваліфікуючої ознаки було б відвертою непослідовністю законодавця, оскільки при умисному ставленні до смерті особи прояв поведінки, передбачений ч. 2 ст. 121 КК слід було б вважати спеціальним різновидом умисного вбивства, який з незрозумілих причин карається менш суворо, ніж умисне вбивство без обтяжуючих та пом'якшуючих обставин (ч. 1 ст. 115 КК). Таким чином, юридичний склад злочину, передбачений ч. 2 ст. 121 КК, охоплює спричинення необережної шкоди життю потерпілого<sup>1</sup>, а відтак можна говорити про конкуренцію «цілого» (ч. 2 ст. 121 КК) та «частини» (ч.ч. 1 або 2 ст. 119 КК), яка відповідно до традиційних підходів теорії кримінального права [6, 226; 7, 196; 8, 105] та правозастосовчої практики (див. абз. 1, 2 п. 11 постанови Пленуму ВСУ (далі – ППВСУ) «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки» від 4 червня 2010 р. № 7) має вирішуватись на користь ч. 2 ст. 121 КК. Отже, в даному випадку необережна шкода життю іншої людини не потребує додаткової кваліфікації.

По-друге, при конструюванні юридичних складів ряду складених насильницьких злочинів законодавець використав ознаки «особливо тяжкі наслідки» (ч. 4 ст. 152, ч. 3 ст. 153 КК) чи «тяжкі наслідки» (ч. 2 ст. 364, ч. 3 ст. 365 КК). Правозастосовча практика традиційно включає в зміст цієї ознаки і необережне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження або смерті людині (див. абз. 1, 3 п. 11 ППВСУ «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» від 30 травня 2008 р. № 5; абз. 1 п. 11 ППВСУ «Про судову практику в справах про перевищення влади або службових повноважень» від 26 грудня 2003 р. № 15; абз. 1 п. 13 ППВСУ «Про практику застосу-

<sup>1</sup> У науці кримінального права висловлювалася думка про доцільність створення за зразком ч. 2 ст. 121 КК кримінально-правової норми, яка б передбачала відповідальність за необережне заподіяння смерті шляхом умисного нанесення середньої тяжкості або легких тілесних ушкоджень [5, 15]. Подібні норми існували в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 р. (ст. 1464, 1490), а також в Кримінальному уложенні 1903 р. (ст. 468, 469).

вання судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки» від 4 червня 2010 р. № 7). Таким чином, якщо потерпілому в ході вчинення злочину, юридичний склад якого передбачає подібну конструкцію об'єктивної сторони, завдається необережне тяжке тілесне ушкодження або смерть з необережності, оцінка ситуації має здійснюватись з урахуванням правил вирішення конкуренції «частин» та «цілого».

По-третє, юридичні склади деяких інших складених насильницьких злочинів містять ознаки, які дають можливість охопити заподіяння необережної шкоди здоров'ю людини. Як правило, мова йде про ознаку «заподіяння тяжкого тілесного ушкодження» (ч. 4 ст. 187, ч. 4 ст. 189 КК). Оскільки в подібних випадках законодавець не передбачив, що з боку винної особи може мати місце виключно умисне ставлення до шкоди здоров'ю людини у вигляді тяжкого тілесного ушкодження, можна зробити висновок, що заподіяння необережного тяжкого тілесного ушкодження також охоплюється відповідним юридичним складом насильницького злочину. Отже, оцінка подібних ситуацій також має враховувати правила подолання конкуренції «частини» та «цілого» – як правило, необережне тяжке тілесне ушкодження додатково не кваліфікується за ст. 128 КК.

Доволі специфічна юридична конструкція міститься в ч. 2 ст. 406 КК. Передбачений цим положенням кримінального закону юридичний склад злочину містить ознаку «заподіяло легкі чи середньої тяжкості тілесні ушкодження». Таким чином, виходячи з правила подолання конкуренції «частини» та «цілого», виключно за ч. 2 ст. 406 КК має кваліфікуватися порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями, що виявилось у насильстві та потягло за собою заподіяння необережного середньої тяжкості або легкого тілесного ушкодження. Якщо у випадку з тілесними ушкодженнями середнього ступеня тяжкості мова йде про нетипову юридичну конструкцію<sup>2</sup>, то в ситуації з заподіянням необережного легкого тілесного ушкодження має місце вельми особливий підхід законодавця, оскільки подібний різновид тілесного ушкодження сам по собі некриміналізований на рівні Особливої частини КК.

Певну специфіку має і кваліфікація випадків спричинення умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого. Зокрема, В. О. Навроцький вважає, що «кваліфікуючі ознаки тяжкого тілесного ушкодження (вказані в ч. 2 ст. 121 КК) в будь-якому разі не охоплюються кваліфікованими чи особливо кваліфі-

кованими видами злочинів» [9, 468]. На нашу думку, такий висновок є надто загальним, принаймні у випадках, коли мова йде про таку кваліфікуючу ознаку ч. 2 ст. 121 КК, як «смерть потерпілого». Якщо юридичний склад відповідного складеного насильницького злочину містить ознаки «особливо тяжкі наслідки» (ч. 4 ст. 152, ч. 3 ст. 153 КК) чи «тяжкі наслідки» (ч. 2 ст. 364, ч. 3 ст. 365 КК), зазначений різновид тяжкого тілесного ушкодження, по суті, повністю охоплюється їхнім змістом, адже, як відзначалося вище, дані кваліфікуючі ознаки охоплюють як умисне тяжке тілесне ушкодження, так і смерть з необережності. Таким чином, подібні ситуації мають вирішуватись з точки зору правил подолання конкуренції «частини» та «цілого» (схожий підхід підтримує й О. О. Дудоров [10, 170]).

У тих же випадках, коли законодавець включив до юридичних складів деяких інших складених насильницьких злочинів ознаку «заподіяння тяжкого тілесного ушкодження» (ч. 4 ст. 187, ч. 4 ст. 189 КК), скоєне традиційно кваліфікується за сукупністю злочинів – ч. 2 ст. 121 КК та відповідною статтею Особливої частини КК. Правозастосовними орієнтирами у цьому випадку є абз. 3 п. 11 ППВСУ «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 6 листопада 2009 р. № 10 та абз. 3 п. 11 ППВСУ «Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки» від 4 червня 2010 р. № 7. Нам, однак, видається більш коректним підхід, відповідно до якого кваліфікація даних ситуацій має здійснюватися за сукупністю злочинів, передбачених ч. 1 ст. 119 КК та статтею Особливої частини КК, в якій встановлено відповідальність за відповідний складений насильницький злочин. На нашу думку, це дає змогу уникнути подвійного інкримінування суб'єкту одним і тих самих обставин (спричинення умисного тяжкого тілесного ушкодження), а «принесення у жертву» точності кримінально-правової кваліфікації (при подібному підході «губиться» специфіка механізму спричинення шкоди життю та здоров'ю потерпілого) є необхідним, але виправданим «злом».

*4. Якщо насильницька дія мала складний характер, тобто складалася з поєднання декількох або багатьох рухів, що призвели до різних за ступенем тяжкості наслідків (зокрема обмеження свободи пересування, фізичного болю, тілесних ушкоджень або смерті потерпілого), до яких винний ставився умисно, вчинене належить кваліфікувати лише з урахуванням найбільш небезпечно з цих наслідків.*

Наприклад, якщо суб'єкт в ході побиття потерпілого спочатку завдає йому фізичний біль, потім – середньої тяжкості тілесні ушкодження, а зрештою – позбавляє його життя, скоєне має кваліфікуватись як умисне вбивство. На наш погляд, при оцінці таких ситуацій слід виходити з того, що спричинення потерпілому менш небезпечно наслідку є своєрідним етапом реалізації умислу на спричинення наслідку більш тяжкого. Тому, хоча з

<sup>2</sup> Більш типовими є ситуації, коли законодавець використовує в межах специфічної конструкції юридичного складу насильницького злочину ознаку, яка дає змогу охопити лише заподіяння необережного тяжкого тілесного ушкодження. Однак вирішується дана нетипова ситуація також з урахуванням правила подолання конкуренції «частини» та «цілого» – заподіяння необережного середнього тяжкого тілесного ушкодження в ході порушення статутних взаємовідносин між військовослужбовцями кваліфікується за ч. 2 ст. 406 КК та не вимагає додаткової кваліфікації за ст. 128 КК.

фактичної точки зору один рух винного може завдавати потерпілому фізичний біль, а другий – позбавляти його життя, кваліфікація його дій як удару (ч. 1 ст. 126 КК) та умисного вбивства (ч. 1 ст. 115 КК) видається некоректною. У подібних випадках наявність більш небезпечного наслідку позбавляє правозастосовчі органи обов'язку додатково інкримінувати менш небезпечні.

5. *Насильство щодо кількох потерпілих кваліфікується окремо, якщо воно відповідає ознакам різних юридичних складів злочинів.*

Формулюючи правила кваліфікації насильницьких злочинів, В. О. Навроцький твердить, що насильство, завдане кільком потерпілим, кваліфікується окремо стосовно кожного з них, навіть якщо воно має однаковий ступінь тяжкості. За однією статтею таке насильство кваліфікується лише тоді, коли в диспозиції статті Особливої частини передбачено вчинення посягання відносно декількох осіб [3, 33].

Ми вважаємо цей підхід неправильним: відповідно до законодавчого визначення сукупності злочинів у ч. 1 ст. 33 КК таку форму множинності утворюють злочини, які передбачені різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК. Тому заподіяння, наприклад, умисних середньої тяжкості тілесних ушкоджень двом або більше потерпілим має кваліфікуватися лише за ч. 1 ст. 122 КК. Кількість потерпілих у такому випадку повинна враховуватись при обранні конкретного заходу кримінально-правового впливу (зокрема при призначенні покарання – як показника ступеня тяжкості вчиненого злочину).

6. *Погроза насильством, висловлена безпосередньо перед реальним застосуванням такого насильства, не потребує додаткової кваліфікації.*

Погроза у таких випадках виступає одним з етапів (а саме – виявленням наміру або готуванням) подальшої злочинної діяльності, який не одержує самостійної кваліфікації з урахуванням традиційних підходів щодо впливу інституту стадій вчинення злочину на кримінально-правову кваліфікацію [11, 27].

7. *Якщо погроза насильством призводить до заподіяння потерпілому тілесних ушкоджень чи смерті, дії суб'єкта мають кваліфікуватись як умисне вбивство або умисне спричинення тілесних ушкоджень (якщо ставлення суб'єкта до відповідних суспільно небезпечних наслідків було умисним), або як погроза вбивством та вбивство через необережність або необережне спричинення тілесних ушкоджень (ст. 128 КК) (якщо ставлення суб'єкта до суспільно небезпечних наслідків було необережним).*

На нашу думку, погроза насильством як окремий тип суспільно небезпечної поведінки має місце тоді, коли така погроза не спричиняє смерті потерпілого або тілесних ушкоджень. В іншому випадку, якщо такі наслідки настали і винний ставився до них умисно, юридична природа погрози насильством змінюється – з окремого типу суспільно небезпечної поведінки вона «перетворюється» на діяння в механізмі спричинення смерті чи тілесного ушкодження потерпілому. Що ж стосується другої складової сформульованого вище правила, то воно, по суті, є конкретним проявом сформульованого вище правила № 3.

#### ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Вопросы уголовного права и процесса в практике прокурорского надзора за соблюдением законности при рассмотрении судами уголовных дел / под ред. П. И. Кудрявцева. – М. : Юридическая литература, 1976. – 496 с.
2. *Малинин В. Б.* Объективная сторона преступления / В. Б. Малинин, А. Ф. Парфенов. – СПб. : Издательство Санкт-Петербургского юридического института, 2004. – 301 с.
3. *Навроцкий В. А.* Вопросы квалификации насильственных преступлений по проекту УК Украины / В. А. Навроцкий // Проблемы борьбы із насильницькою злочинністю : зб. матер. наук.- практ. конф. (Харків) / [голов. ред. В. І. Борисов та ін.]. – Харків : Лествиця Марії, 2001. – С. 31-35.
4. *Шарапов Р. Д.* Преступное насилие : монография / Р. Д. Шарапов. – М. : Юрлитинформ, 2009. – 496 с.
5. *Шорыгин С. С.* Ответственность за телесные повреждения по советскому законодательству : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / С. С. Шорыгин. – М., 1975. – 16 с.
6. *Кудрявцев В. Н.* Общая теория квалификации преступлений / Кудрявцев В. Н. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2004. – 304 с.
7. *Марін О. К.* Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм : монографія / О. К. Марін. – К. : Атіка, 2003. – 224 с.
8. *Иногамова-Хегай Л. В.* Конкуренция уголовно-правовых норм при квалификации преступлений : учебное пособие / Л. В. Иногамова-Хегай. – М. : ИНФРА-М, 2002. – 169 с.
9. *Навроцкий В. О.* Основы кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. / В. О. Навроцький. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.
10. *Дудоров О. О.* Кримінально-правовая характеристика злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи : наук.-практ. посіб. / О. О. Дудоров. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. – 352 с.
11. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [Ю. В. Александров, П. П. Андрушко, В. І. Антипов та ін.]; відп. ред. С. С. Яценко. – 4-те вид., переробл. та доповн. – К. : А.С.К., 2005. – 848 с. – (Нормат. док. та комент.)

*Давыдович И. И., Задоя К. П.* Общие правила квалификации насильственных преступлений

Статья посвящена общим вопросам уголовной ответственности за насильственные преступления.

**Ключевые слова:** уголовная ответственность, насилие, насильственные преступления, правила квалификации

*Davydovych Iryna, Zadoya Kostyantyn.* General rules for violent crimes qualification

Article deals with the general issues of criminal responsibility for the crimes of violence.

**Key words:** criminal responsibility, violence, crimes of violence, rules of qualification